

פסקים והלכות

בסייעתא דשמיא
גליון מס'
158
פרשת קרח
התשפ"ו

מאת הרב יוסף אביטבול שליט"א מח"ס שערי יוסף

פתיחת בקבוק יין בשבת בפותחן בקבוקים בלחץ אויר או בגז

שאלה: האם מותר להשתמש בשבת בפותחן בקבוקים שבראש המחלץ הפקק יש מחט דקה שננעצת בפקק השעם, וכאשר המחט נכנסת לחללו של הבקבוק ננכס אויר לחלק העליון של הבקבוק, ועל ידי החדרת האויר מבחוץ אל תוך הבקבוק הלחץ דוחף את הפקק החוצה. וכן ישנם פקקים שעובדים אותו דבר, אך במקום להכניס לחץ אויר, נכנס גז, לתוך היין והפקק משתחרר, האם מותר להשתמש בהם בשבת.

פותחן יין בלחץ אויר

פותחן יין בגז

תשובה: יש בזה כמה וכמה נידונים.

נידון א' האם נידון כפתח שעשוי להוציא אויר שאסור מדרבנן

בגמ' בשבת (דף קמו ע"א) בדין איסור עשיית נקב בכלי, "אמר רבה דבר תורה כל פתח שאינו עשוי להכניס ולהוציא אינו פתח, ורבנן הוא דגזור משום לול של תרנגולין דעביד לעיולי אוירא ולאפוקי הבלא", ומבואר שאף פתח שרק מכניס אויר, הרי הוא נחשב כפתח. וא"כ ה"ה הכא שמכניס אויר יש לאסור.

ובגמ' בשבת (דף קב ע"ב) העושה נקב בלול של תרנגולים לדעת רב חייב משום בונה, ולדעת שמואל חייב משום מכה בפטיש. וביאר רש"י (שם ד"ה משום מכה בפטיש) שכיון שהוא גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש, ובר"ח (שם) כתב בזה"ל: ושמואל סבר נקב לפתוח פה בכלי דמי שהוא סוף מלאכה עכ"ל, וא"כ ה"ה הכא שאינו יכול להשתמש בכלי ללא נקב הרי דינו כעשיית כלי, וא"כ כיון שפותח את הבקבוק בצורת נקב, יהיה אסור.

ובדעת הרמב"ם מצינו סתירה בג' מקומות, א. ברמב"ם (פ"י משבת הי"ד) שנקב בלול תרנגולים שעשוי להכניס חייב משום בונה, ב. ברמב"ם (פ"י משבת ה"ט"ז) כתב בנקב בעץ חייב משום מכה בפטיש, רק אם עשוי להוציא ולהכניס. ג. ברמב"ם (פכ"ג משבת ה"א) כתב שנקב בלול תרנגולים שעשוי להוציא ולהכניס להכניס אור ולהוציא ההבל, חייב משום מכה בפטיש, ולכן כתב הרמב"ם "לפיכך גזרו על כל נקב אפילו היה עשוי להוציא בלבד או להכניס בלבד, שמא יבוא לעשות נקב שחייבין עליו, ומפני זה אין נוקבין נקב חדש ואין מוסיפין בו". וכ"כ ברמב"ם (פ"י ה"ה) שאף העושה נקב כל שהוא כדי שיכנס האורה חייב משום בונה. וא"כ ה"ה הכא חייב משום בונה.

וצ"ע בסתירת דברי הרמב"ם, א. שבפ"י ה"ט"ז ובפרק כ"ג כתב הרמב"ם שחייב רק אם הנקב עשוי בין להכניס ובין להוציא, אבל בפ"י הי"ד כתב שחייב אף שעשוי

להכניס, ב. שבה"י"ד כתב שחייב משום בונה, כדעת רב, ובה"ט"ז ובפרק כ"ג כתב שחייב רק משום מכה בפטיש כדעת שמואל. [וכ"כ להקשות בלחם משנה (שם) ובכס"מ (שם) וע"ע מש"כ ליישב בטל אורות (מלאכת בונה ס"ו) ובערוך השולחן (סי' שי"ד סק"ד)]. ובמג"א (סי' שי"ד סק"ג) כתב ליישב שמש"כ הרמב"ם בפרק כ"ג שחייב בלול של תרנגולים רק משום מכה בפטיש, ולא משום בונה, כיון שהלול אינו מחובר לקרקע ואין בנין בכלים, ולכן חייב רק משום מכה בפטיש. אמנם בתוס' (שבת דף ק ע"ה לול של תרנגולים) מבואר שחייב משום מכה בפטיש כיון שאינו עשוי להכניס ולהוציא, ולפי"ז אם עשוי להכניס או להוציא יהיה איסור משום בונה. ותליא במח' הראשונים האם יש בנין וסתירה וכלים, ונתבאר במק"א ואכמ"ל.

נידון ב' האם דינו כפתח במגופת החבית מלמעלה

יש לדון האם דינה כמגופת החבית למעלה, ובגמ' (שבת דף קמו ע"א) מבואר דעת רב חסדא "על גבה דברי הכל מותר".

ובטעם ההיתר שבמגופת החבית על גבה מותר, נחלקו הראשונים. א. דעת רש"י (שם ד"ה למעלה) שכיון שאין הדרך לעשות שם פתח, כיון שנוטל את כל המגופה. וכן פסק בשו"ע (סי' שי"ד סוף סעיף ו') שבצידה אסור כיון שמכוון לפתח יפה אבל למעלה מותר "דלאו לפתח מכוון, שאין דרך לעשות פתח למעלה, אלא נוטל כל המגופה", ובמשנ"ב (שם סק"ח) שמוותר לכו"ע, ובערוך השולחן (שם סק"ד) [ובחזו"א (שם סק"ד) (שם) כתב להוסיף ולבאר שאף שעושה נקב במגופה אין בזה איסור בנין כיון שהמגופה לא מחוברת לחבית ודרך ההשתמשות להסיר את המגופה מהחבית הנקב אינו בכלל בנין כיון שהמגופה נטולה אין בו צורך כלל, והוסיף החזו"א שזה מותר אף אם המגופה מחזיקה ארבעים סאה. וביאר בחזו"א שכיון שיש עליו שם כלי אינו מתחייב בו משום איסור בונה, ולא שייך בו דין מכה בפטיש].

ב. בחזו"א (שם ד"ה ובשו"ע) כתב שלפי דברי התוס' (שבת דף מח ע"ב ד"ה וכי מה בין זה) טעם ההיתר שמותר לעשות נקב במגופת החבית מלמעלה, כיון שאינו מן החבית, ולכן מותר לנקוב את הפקק שלמעלה, אף שעשוי להכניס ולהוציא. [וכן נראה מדברי הטור ובמג"א (שם סק"ז)]. ולפי"ז אם יש בכך דרך עשיית מלאכה, א"כ יש לאסור שנחשב כמלאכה. ולפי הטעם שכתב רש"י וכמו שפסק בשו"ע, א"כ כאן דינו כנקב במגופה, כיון שהנקב בפקק, ואח"כ מוציא את הפקק, אין כאן איסור עשיית כלי. [אך בחבית אסור אף לעשות נקב מלמעלה, וכמו שכתב במשנ"ב (שם סק"ז)].

ואמנם יש לפקפק בהיתר בזה, כיון שבשער הציון (סי' שי"ד סק"ז) כתב בשם המג"א (שם סק"ח), שאף אם עושה נקב מלמעלה במגופת החבית מותר, מ"מ אם עשוי להכניס ולהוציא הרי זה אסור מדרבנן, ושכן נראה ממש"כ בר"ן (דף קב ע"א מופי הרי"ף ד"ה אמר). וכ"כ לדינא בשו"ע הרב (שם סק"ד) שאם מוציא ומכניס דרך הנקב, הרי דינו כעשיית כלי. ולפי"ז ה"ה הכא שיש חור שעשוי להכניס אויר כדי לפתוח את הבקבוק, א"כ יהיה אסור מדרבנן.

אך אפשר לומר שאף לדברי המג"א והשו"ע הרב והשער הציון היינו דוקא בנקב שמשמש להוצאה והכנסת יין, וכמו שכתב בשער הציון "שעשוי" משא"כ בנקב חד פעמי שעשוי רק להכניס, אין דינו כנקב שעשוי להכניס ולהוציא וכיון שנעשה רק בדחיקה פעם אחת. ולכן יש שהורו להקל כיון שהפקק דינו כמגופת החבית, ומותר כיון שלא נעשה בדרך עשיית פתח.

ושוב נראה לאסור לפי מש"כ בשער הציון (שם סק"ט) שרק בכלי שהנקב עושה בהם שם פתח, צריך שיהיה ראוי להכניס ולהוציא, אבל בשאר דברים לא צריך, וכל שיהיה דרכו של אותו דבר לעשות בו נקב, לאיזה תשמיש, יש בזה מכה בפטיש עכ"ד, ולפי"ז הכא נמי כיון שדרכו לעשות את הנקב לשם תשמיש להכניס אויר לבקבוק, ואח"כ יצא הפקק, דינו כעשיית כלי ומכה בפטיש ויש לאסור. ועוד יש לדון שאף בנקב חד פעמי, הרי הוא נחשב שעשוי לכך, וכמו שיתבאר להלן.

אמנם לפי מש"כ החזו"א (שם בסוגריים מרובעות) שאף נקב במגופת החבית, שעשוי להכניס ולהוציא מותר, ושכן מוכח בגמ' בשבת (דף מח ע"ב) בפותח בית הצוואר ושם יש חיוב חטאת, ומבואר שם שבאינו חיבור לא היה חיוב חטאת, אף שעשוי להכניס ולהוציא, עכ"ל, וא"כ ה"ה הכא שדינו כמגופת החבית ועושה נקב יש להתיר. ואמנם יש להעיר בדברי החזו"א שכל טעם ההיתר לטעם התוס', (וכמו שיתבאר להלן) משום שאינו חיבור, אבל אם הטעם שאינו מכין לפתח אלא ליטול את המגופה, וכמו שכתב רש"י וכמו שפסק בשו"ע, א"כ כיון שעשוי להכניס אויר, ומכין לעשות פתח כדי להכניס אויר, א"כ יש בזה איסור דרבנן, וכן"ל מדברי השער הציון (שם סק"ט) שאף שאינו עשוי להכניס ולהוציא, כיון שעשוי לשם איזה תשמיש, ולכן נראה שבכה"ג אף לדברי החזו"א יש לאסור. ועוד שבמפס מורסא מוכח שאף שנפתח ונסתם מיד יש עליו שם פתח, וא"כ ה"ה הכא, אף שאח"כ לא חוזר ומשתמש בו.

נידון ג' האם דומה כשני נקבים

עוד נראה שתליא במחלוקת הפוסקים האם בשני נקבים יש להתיר, שדעת חזו"א (ארו"ח סי' נ"א סק"א ד"ה ובקפסא) לאסור וכתב שבקופסה של שמן שעושה חור לנקב שיטפטף השמן אסור לנקבה מצידה, כיון שרגילים לעשות בה ב' נקבים אחת להכניס את האויר כדי שידחוק את השמן דרך הנקב השני, וכתב בחזו"א שיש בזה חיוב חטאת שכל שנקב שמשמש להכניס ולהוציא וכיון שלפעמים משתמש בנקב זה ולפעמים משתמש בנקב זה. (ועוד כתב בחזו"א "ומיהו אם הוא באופן שמורכב לטפטף בנקב אחד אפשר שאין כאן חיוב אף דעשה ב' נקבים, וקבע בכלי כניסת אויר וציאת שמן"). ולפי"ז כיון שהיין יוצא מהבקבוק ולא דרך הפקק אין לאסור. אמנם דעת הגרשז"א והו"ד בשש"כ (פרק ט' הערה כח) שדינו כפתח להוציא כיון שבכל פתח להוציא א"א לפתח בלא אויר, ולכן אין בכך איסור.

נידון ד' כיון שהנקב נסתם מיד ולא עשוי להוציא כדין מפס מורסא

אמנם יש לדון שבמגופה הוא תיקון כל הכלי, משא"כ בחילוץ פקק ע"י אויר, שאף שנעשה נקב בשעה שמכניס את המחלץ פקקים, מ"מ מיד לאחר שמוציא את המחט החור נשאר סתום, וכדין מפס מורסא, כיון שלאחר מכן נשאר סתום, אין בכך איסור. כיון שלא עשוי להוציא, ולכן יש שהורו להתיר לכתחילה.

אמנם צ"ע כיון שבגמ' בשבת (דף קז ע"א) איתא "אמר שמואל כל פטורי דשבת פטור אבל אסור לבר מהני תלת דפטור ומותר וכו'", ומבואר שהמפס מורסא בשבת להוציא לחה פטור ומותר, ובטעם הדבר שמפס מורסא פטור.

א. דעת רש"י (שם ד"ה המפס) "ואם להוציא לחה של עכשיו ואינו חושש אם תחזור ותסתום מיד, פטור ומותר, דאין כאן תיקון, ורבנן נמי לא גזור בה שבות, משום צערא", וכ"כ רש"י בכתובות (דף ו' ע"ב ד"ה אם לעשות פה) "שמתיכין ליפותה ולהיות לה פתח זה ליום מחר". ונפסק בשו"ע (סי' שכ"ח סכ"ח) ששמים מורסא מותר, ובט"ז (שם סק"א) כתב שמותר משום צער, (וכ"כ בלבוש (שם סק"ח) וז"ל: ואם מתכוין להוציא ממנה ליחה של עכשיו שבה ואינו חושש אם תחזור ותסתום מיד, הרי זה מותר לכתחילה שאין כאן תיקון, עכ"ל. וכן נראה בביה"ל (סי' ש"ח ס"א ד"ה הקוף) שכל ההיתר הוא במקום צער, וכן נראה ממש"כ בשו"ת שבט הלי (ח"ח סי' רפ"ז) לגבי שימוש במחט שמותר רק במקום רפואה וצער. ובטעם הדברים הביא מש"כ בחידושי הרש"ש (סוכה ל"ו ע"א) שנקב שנסתם מיד ע"י ליחת הגוף אינו בגדר ניקב באתרוג וה"ה הכא, וע"ע בשו"ת שבט הלי (ח"ח סימן סא אות א').

ב. בראב"ה (ח"א סי' קצ"ד) כתב שטעם ההיתר במפס מורסא, כיון שאינו צריך את הפתח אלא צריך להוציא את הליחה ע"ש. ומבואר שטעם ההיתר כיון שאינו מתכוין לפתח, אף שנעשה פתח יפה, וכ"כ במג"א (שם סק"ג) שטעם ההיתר כיון שאינו מתכוין, וא"כ ה"ה הכא שיש לדון שאינו צריך את הפתח, אלא רק להכניס אויר, והפקק יצא החוצה. [וע"ע בתוס' בכתובות (דף ו' ע"א ד"ה הא) הקשו ע"ד הערוך שכל פסיק רישא דלא ניחא ליה מותר, מדין מפס מורסא להוציא ממנה ליחה שמותר רק במקום צער, אבל בלאו הכי אסור, וברעק"א בדר"ח על התוס' הקשו שמפס מורסא מכין הוא רק לפתח את המורסא ודינו כמלאכה שאינה צריכה לגופה להכניס ולהוציא אויר, וא"כ דינו כחופר גומא וא"צ לעפרה, וא"כ אינו שייך לדין פסיק רישא ואינו מתכוין שהתיר הערוך, וע"ע באבי עזרי (פ"י משבת ה'ז)].

אמנם אין להוכיח מדין מפס מורסא, כיון שמותר רק במקום צער, ולכן בנ"ד אין להתיר להשתמש בפותחן בקבוקים בלחץ, וכן הורה הגר"א צ"ה כהן שליט"א [הלכה ערוכה מס' צ"א]. ואמנם יש לדון שה"ה הכא יש להתיר במקום הצורך כיון שהוא לצורך מצוה, לקדש על היין, וכדין שבות במקום מצוה. [ע"י שו"ע (סי' רע"ו ס"ב וסי' ש"ז סי' וסכ"ב)], אך היינו דוקא אם אין לו פותחן אחר או יין אחר פתוח. ואף בכה"ג

ישתמש בפותחן בשינוי, [וכמו שכתב בביה"ל (סי' שכ"ח שם ד"ה כדי להרחיב) ע"פ דברי המג"א והט"ז שאין להתיר של מפס מורסא כדרכו בכלי, אלא יעשה ביד, כיון שבמקום צער, אין להתיר שבות, וה"ה הכא, אמנם אפשר שהמקילים בכך להוציא את הפקק כרגיל, יש להם על מה לסמוך, כיון שיש כמה צדדים להקל, וכמו שיתבאר להלן]. ויש שרצו לחלק שבמפס מורסא היה שם פתח, ולכן אסור שנסתם מיד, ורק במקום צער מותר, משא"כ כאן שלא היה שם פתח, אלא רק ע"י דחיקה, אמנם גם במפס מורסא נסתם מיד, מ"מ אסור ומותר רק במקום צער.

נידון ה' כיון שיש על הפקק שם כלי

ועוד יש לדון שאינו צריך את הפתח, וכדין פתיחת כל פקק, שכתב במשנ"ב (סי' ש"ד סק"ז) שמותר לנקוב במגופה שסותמין בה הכלי זכוכית [שקורין שטאפק"י] אפילו בכלי המתוקן לכך, כיון שיש כאן כלי, וכ"כ בחזו"א (ארו"ח סי' נ"א סק"א ד"ה ולהסיר) שדינו כהתרת מגופת החבית שמותר, ועוד שעושה כן בשביל להוציא רק מה שבתוך הבקבוק, וכ"כ בחזו"א (שם) בטעם ההיתר שמותר לפתוח בקבוק יין שכיון ששמו אותו על הבקבוק שכבר בטל מתורת כלי כיון שעומדת לשבירה. אמנם היינו דוקא שעומד לשבירה, משא"כ הכא שחוזר ומשתמש בפקק. ולכן אם פותח את הבקבוק בפותחן בקבוקים רגיל, ועושה חור בבקבוק כדי שיכנס אויר ליין, הרי זה אסור מדרבנן, וצריך לפתוח את הפקק רק שלא יהיה פתוח לגמרי.

נידון ו' האם במוסתקי יש עשיית פתח יפה

ועוד יש לדון כיון שלאחר שגומרים להשתמש ביין זורקים את הפקק, האם יהיה דינו כמוסתקי, שבתוספות (שבת דף קמו ע"א ד"ה שובר אדם) שאף במוסתקי יש איסור לעשות פתח יפה, ונחלקו הראשונים האם הוא אסור דאורייתא או דרבנן, דעת רש"י (ביצה לג ע"ב ד"ה מוסתקי) שאם מתכוין לפתח יפה אסור מדאורייתא, אבל בתוס' (שם ד"ה כ"י) שאף בפתח יפה אסור מדרבנן.

ובמשנ"ב (סי' ש"ד סק"ז) כתב כשיטת רש"י שהוא דאורייתא בפתח גדול ובפתח קטן אף שאינו עשוי להכניס ולהוציא אסור מדרבנן, אבל בחזו"א (סימן נא סק"י) כתב לדינא כדעת התוס' שהוא רק שבות ונפק"מ לאיסור דרבנן, והכא שהוא מלמעלה לכו"ע יהיה רק מדרבנן. וה"ה הכא כיון שנחשב כמוסתקי אף שאפשר להשתמש בפקק הרבה זמן, מ"מ כיון שרגילים לזרוק בגמר השימוש, נחשב כמוסתקי, וכ"כ בחזו"א (סי' נ"א סק"א) שאם פותח קופסאות של שמן או דגים ואין דעתו על הקופסא אלא להוציא מה שבתוכה ולזרוק את הקופסא, ואינו נחשב כעושה כלי, ע"ש מה שהסתפק בכך. ולכן נהגו שמוותר לפתוח קופסאות סרדינים, כיון שאח"כ זורקים אותם לאשפה. אלא א"כ כוונתו אח"כ להשתמש בהם לשם כלי, שיש בהם משום עשיית פתח יפה, [ולכן יש שהקילו בפחיות, כיון שלאחר ששופכים את השתיה לכוס, ואת הפחית זורקים אותם לאשפה, וכמ"ש בשו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן יב) ונתבאר בארוכה במק"א ואכמ"ל], ובצירוף שנסתם מיד יש להתיר. [ובפרט אם זורקו וכמו שיתבאר להלן]. ונפק"מ בפתיחת בקבוקי מיץ ענבים בשבת בעשיית חור בפקק ע"י סכין וכדו', כיון שעושה חור בפקק, הפקק אינו נחשב ככלי, ואז מותר לפתחו, ומצד מה שהבקבוק נעשה כלי אין חשש, כיון שכבר נעשה כלי לפני. שעדיין יש לדון משום עשיית פתח שעשוי להכניס ולהוציא, [אף אם אין איסור סותר או חשש שמא יבוא לעשות כלי] שיש שאסרו בכך. אך למעשה נראה ליישב שאף אם נאמר שדינו כמוסתקי, מ"מ אסור מדרבנן וכן"ל, ובפרט אם אינו זורק את הפקק מיד, ויש להתיר רק כדין מגופת חבית מלמעלה, ובתנאי שלאחר שמקלקל את הפקק פותח את הבקבוק, ומשתמש בפתח של הבקבוק, ודינו כשני פתחים וכן"ל שמותר כיון שלא משתמש בפתח של הפקק, אין איסור עשיית פתח שעשוי להכניס ולהוציא בפקק, [ונתבאר בתשובה בארוכה].

תבא לדינא: יש מקילים שאין בכך חשש איסור, כדין פתיחת מגופת החבית מלמעלה, כיון שנעשה בדרך השחתה, ואינו מתכוין לעשות כלי. ואף שנעשה פתח להכניס אויר, מ"מ כיון שאין על זה שם פתח, ונסתם מיד, ואינו עשוי להכניס, אינו נחשבת כעשיית פתח, ובפרט שרק לשימוש חד פעמי, ולכן יש להתיר לכתחילה, וכן השיב לי מרן הגרש"ק גרוס שליט"א מח"ס שו"ת שבט הקהתי, ואמנם למעשה נראה כיון שעשוי לשם פתח, כל שהוא, להוציא אויר, ודרכו בכך, נראה שיש לחוש לכתחילה שלא להשתמש, כדין מפס מורסא שנעשה פתח ונסגר מיד, ומותר רק במקום צער, ולכן בנ"ד אין להתיר, אמנם אין לו פותחן אחר מותר להשתמש בו כדין מקום מצוה, וכן שמעתי כעת ממרן הגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א גאב"ד קהילות יעקב מח"ס שו"ת אמרי יעקב שעדיף יותר להשתמש עם הפותחן הרגיל אבל אלו שמקילין להשתמש בפותחן עם המחט יש להם על מה לסמוך.

לתרומות להדפסת הגליון ולהצטרפות לרשימת
התפוצה הערות והוספות
לשאלות בהלכה
058-3233587

או באימייל: a921434567@gmail.com

גליון השבוע נתרם
עם סיום יום השלושים
לעילוי נשמת

סול בת אסתר בינזרי ע"ה

ת.נ.צ.ב.ה